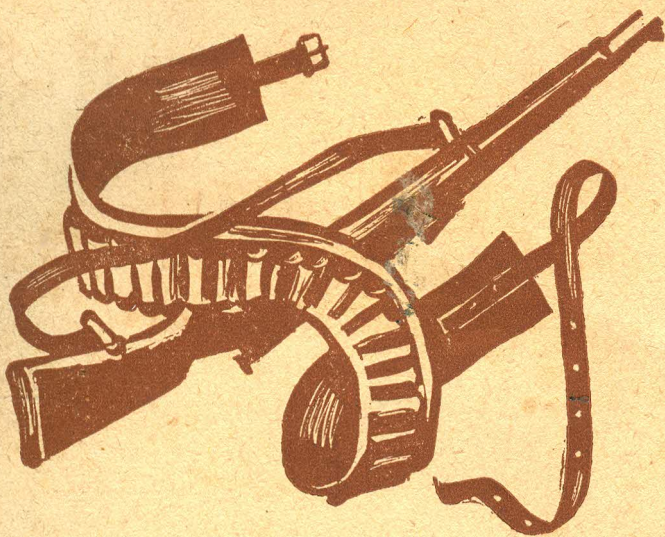

ПЕТЪРЪ М. СКОПАНОВЪ
ДАМЕ ГРУЕВЪ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ХЕМУСЪ

П. М. СКОПАКОВЪ

СВѢТЛИЯТЪ ОБРАЗЪ
НА
ДАМЕ ГРУЕВЪ

СЪ ПРЕДГОВОРЪ ОТЪ
ПРОФ. Г. П. ГЕНОВЪ

ХЕМУСЪ

По случай 35 години отъ
смъртта на голѣмия ре-
волюционеръ и борецъ за
свободата на Македония.

ПРЕДГОВОРЪ

Свѣтлиятъ образъ на Даме Груевъ ! Наистина, не би могло да се измисли по-сполучливо заглавие, за да се пише за великия македонски революционеръ. Цѣлата негова дейность и като апостолъ, и като организаторъ на Революцията, и като политикъ, и като войвода въ македонскитѣ планини излжчва нѣщо велико и свято, което създава единъ свѣтълъ образъ въ епическитѣ борби, които македонскиятъ българинъ трѣбваше да води за извоюване на най-скжпото за човѣка, неговата свобода.

Въ книжката, която г-нъ П. М. Скопакъвъ поднася на българския читателъ, по случай 35 годишнината отъ смъртъта на великия македонски революционеръ, свѣтлиятъ образъ на Даме Груевъ е изтъкнатъ по единъ милъ и сърдеченъ начинъ. Предъ насъ израства единъ подвигъ, какъвто само чиститѣ борби за народната свобода могатъ да създадатъ. Даме Груевъ, това действительно е македонския Левски. Но Даме Груевъ умира като Ботйова въ неравната борба съ народнитѣ поробители. Неговата геройска смъртъ му създава ореола на едно величие, каквото има у Левски, Ботйовъ, Бенковски.

И това величие се проявява навсѣкжде : въ неговата апостолска дейность, която буди и организира робитѣ за великия часъ на неравната борба за свободата ; въ неговото юнашко държане въ време на Илинденската епопея ; най-после, въ неговата преданость къмъ братята роби, когато следъ разгрома на въстанието остава тамъ, всрѣдъ своитѣ страдащи братя да ги успокоява, утешава, насърдчава и да намѣри своя гробъ всрѣдъ тѣхъ.

Самиятъ този фактъ заслужава, наистина, една велика адмирация. Не напустна той своитѣ ученици и последователи до последния си часъ, макаръ и да знаеше, че се

излага на неминуема смъртна опасност, понеже турците бѣха станали подозрителни, бдителни и жестоки следъ въстанието. Но Даме Груевъ знаеше, че да остави въ този именно моментъ братята роби, би значело да манкира на единъ върховенъ дългъ, като апостолъ и водачъ. И той предпочете да живѣе и да умре, тамъ, между тѣхъ. И, наистина, на 23 декемврий 1906 год. на върха Петлецъ при с. Русиново (Малешевско) той падна геройски, като изпълни до край своя дългъ къмъ братята роби и къмъ окървавената Родина.

Ето величието на свѣтлия образъ на Даме Груевъ, така, както ни го рисува г. Скопакъ. Животътъ и героичната смъртъ на Даме Груевъ трѣбва не само да ги научимъ, нѣщо повече: трѣбва да ги адмирираме и по-дражаваме. Трѣбва да ги адмирира и подражава особено много младото поколѣние, което не е живѣло съ възторга и идеализма на ония величави борби, които записаха най-златнитѣ страници въ нашата нова история — борбитѣ, които създадоха две велики епохи въ живота на нашия народъ: Априлското и Илинденското въстание.

Г. Скопакъ възкресява величието на последното и създава свѣтлия образъ на единъ отъ най-първитѣ въ него — Даме Груевъ.

Едно име, което никога не ще бжде забравено, до като сѣществува български родъ и българска Родина.

Проф. Г. П. Геновъ

НЕИЗВЕСТНИЯТЪ ДАМЕ

Най-трагични, но изпълнени съ възвишени пориви сж годинитѣ, въ които единъ поробенъ народъ се възмогва да отхвърли чуждия яремъ и да извоюва свободата си.

Усилията на македонския българинъ за политическа свобода носятъ знака на мъченичество, каквото претърпѣха Христосъ и неговитѣ първи последователи.

Македония води четиридесетъ-годишна епическа борба за своята свобода. И въ тая борба загинаха самоотвержено плеада борци съ заветъ, който има силата на клетва за идещитѣ следъ тѣхъ: да продължатъ борбата имъ съ сжщата преданность и вѣра въ победата — освобождението на поробения имъ край.

Историята ни дава много примѣри на рицарска доблестъ и героично самопожертвуване за общо благо. Ала никое революционно движение не е отбелязало въ лѣтописитѣ си толкова много борци, които сж предпочитали да турятъ сами край на живота си, отколкото да се предадатъ на врага.

На първо мѣсто въ тия борби изпѣква Даме Груевъ, който на 23 декемврий 1906 год. на върха Петлецъ при с. Русиново (Малешевско) загина геройски.

Крупната фигура на Даме Груевъ, за жалость, е твърде малко позната на българското общество. Той не познаваше изкуството да привлича вниманието на другитѣ върху себе си. Винаги, когато си поставяше задача, ра-

ботѣше незабелязано и скрито, съ блестящо съчетание отъ умъ и смѣлость. Никога, обаче, не се стремѣше да използва заслугата си и да се слави съ нея. Тихо и търпеливо оставаше въ сѣнка. Той знаеше да мълчи, да чака, сякашъ предусѣщаше, че сждбата му готви още много години на изпитания и поуки, за да може да завърши дѣлото, на което се бѣ отдалъ.

Тѣкмо тия чѣрти въ характера му го правѣха неизвестенъ на по-широкъ кръгъ български срѣди.

А неговиятъ животъ, неговата сждба би трѣбвало да станатъ достояние на всички българи, понеже личността на Даме Груевъ е свързана съ могщата революционна организация, на която той бѣ и главниятъ идеологъ.

Даме Груевъ е въ пълния смисълъ на думата — втори Левски за Македония.

35 години изтекоха отъ неговата смъртъ, но фигурата му се откроява все по-мощна въ въображението ни, въ мисълта ни. Даме продължава да расте съ годинитѣ, които отминаватъ, и, вмѣсто да го отдалечаватъ, тѣ го довеждатъ по-близо до насъ.

Той не бѣ само апостолъ, организаторъ и политикъ, бѣ и войвода. Даме загина като герой при снѣжна декемврийска виелица въ неравенъ бой съ тиранитѣ на Македония.

НЕЗАВЪРШЕНОТО ОСВОБОЖДЕНИЕ

Дѣлото на старитѣ български революционери, освобождението на цѣлокупна България чрезъ революция, бѣ осуетено. Безспорно, апостолитѣ за българска свобода не мислѣха, че петвѣковниятъ робъ ще види боева сполука. Но тѣ имаха предъ видъ сигуренъ политически успѣхъ.

Политическитѣ обстоятелства се сложиха тъй, че дадоха неочакванъ резултатъ. Русия, възползувана отъ смутоветѣ въ европейскитѣ турски области презъ 1877 год., обяви освободителната война, която завърши съ единъ сждбоносенъ за насъ резултатъ: отечеството ни бѣше разпокъсано на три части. Голѣмиятъ български въпросъ остана да се развива при най-неблагоприятни условия, като се раздробя на редъ по-малки въпроси — живи рани въ българския общественъ организъмъ.

Македония, чиято участь се оказа най-тежка, онеправдана отъ европейската дипломация, протестира твърде смѣло: Джумайско, Малешевско, Разложко почти цѣли две години бѣха въ открито въстание (1879—1880 год.), Прилепско и Охридско, макаръ и за кратко време, не останаха надире (1881—1882 г.). Но тия въстания, разбира се, не можеха да сломятъ волята на Европа. Мъртвородениятъ 23 членъ отъ Берлинския договоръ хвърли прахъ въ очитѣ на цѣлъ свѣтъ. Най-после македонскитѣ българи се примириха съ вѣрата, че Русия не ще остави дѣлото си наполовина и че свободна България все ще успѣе при благоприятенъ случай да направи нѣщо. На-

селението въ Македония мирно намъкна стария тежък хомотъ.

Тъй минаха години въ мжчителни очаквания. Църквата и училището, при крайно влошеното икономическо положение, продължиха своята мирна дейность, но новата млада интеллигенция въ Македония, лишена отъ какво годе поле за културна работа, не остана спокойна. Тя пое знамето на старитъ български революционери.

Започна тръскава бунтовна работа, която превърна цъла Македония въ могща революционна организация. Решителната борба, която се почна, направи отъ робската страна необозримо гробище отъ светци. Хиляди образи на загинали въ цвѣтуща младостъ ратници грѣятъ съ непомрачимъ блѣсъкъ на безпримѣрно себеотрицание, на беззаветно самопожертвуване. Между тѣхъ, обаче, винаги ще заема първо мѣсто свѣтлиятъ образъ на Даме Груевъ, когото най-добра биография единъ день ще бжде — дългата история на Македонското революционно движение.

МАГИЯТА НА ДАМЕ ГРУЕВЪ

Даме Груевъ, който заедно съ Гоце Дѣлчевъ и други сподвижници, тури основа на историческата вече вътрешна македонска революционна организация, е светецъ за Македония. Злокобната вестъ, която неочаквано като ехо се разнесе преди 35 години надъ Македония, тъкмо въ навечерието на коледнитѣ празници, покърти всички. Деньтъ 23 декемврий, въ който загина Даме, бѣ фаталенъ особено за революционната организация и за изстрадалия македонски робъ. Цѣла Македония бѣ въ трауръ. Нѣмаше кжтъ, кждето да не се пролѣха сълзи за Даме, името на който и въ дни на най-голѣма безнадежностъ вдъхваше надежда и вѣра въ душата на роба. Той бѣ една отъ най-свѣтлиѣ рожби на революционната епоха, на която бѣ и най-типичниятъ представителъ. Съ благата си душа, съ нѣжното си сърдце, той пленяваше всѣкого, който се сближеше съ него. Когато говорѣше съ своя приятенъ гласъ въ недѣлнитѣ училища, въ събранията, когато проповѣдваше освободителната борба, вливаше тихъ ентузиазъмъ, борчески духъ въ всички сърдца. Отъ нерешителнитѣ, плашливитѣ и не вѣрващи роби той създаваше съзнателни граждани и борци. Успѣхътъ на неговата проповѣдь всѣкога бѣ изумителенъ. Другъ апостолъ подобенъ нему Македония не е родила. Той имаше чудна способностъ да познава при първа среща, съ кого има работа, и да опредѣля, кой на какво е способенъ. Следниятъ случай потвърждава това:

Презъ 1902 год. за руски воененъ аташе въ София бѣ изпратенъ полковникъ Протопоповъ, голѣмъ българофилъ. Той бѣ изпратенъ съ цель да уведомява руския главенъ генераленъ щабъ за революционното движение въ Македония по него време. Протопоповъ пожелава да се срещне лично съ Даме Груевъ, който случайно е въ София. Срещата става въ дома на единъ бившъ български министъръ, кждето, отдѣлени сами, тѣ беседватъ около два часа.

Впечатлението на полковника отъ македонския революционеръ е отлично; но и Даме Груевъ е възхитенъ, че е срещналъ русинъ, който е отлично осведоменъ по македонския въпросъ и който знае не само какво да разпитва, но и какво да отговаря на зададенитѣ му въпроси.

Лермонтовъ, секретаря на руското агенство, научавайки се за тая среща на Протопоповъ и Груева, пожелава сжщо да види македонския революционеръ. Това свиждане става въ дома на полковника. Какво сж говорили тамъ двамата, не знаемъ; но когато секретарьтъ пожелава да се срещне още веднажъ съ Даме Груевъ, последниятъ категорично отказва, заявявайки, че е безполезно да се разговаря съ човѣкъ, който е тъй зле уведоменъ по македонскитѣ работи.

Следъ това, Даме Груевъ още нѣколко пжти се срѣща съ полковникъ Протопоповъ въ дома на последния, гдето билъ най-радушно посрѣщанъ, и за когото той говорѣлъ съ голѣмо уважение.

Тоя случай ясно рисува дълбоката прозорливостъ на Груева. На тая негова прозорливостъ се дължи и обстоятелството, че въ Битолския вилиетъ преди въстанието станаха най-малко афери.

Даме Груевъ бѣ най-съвършенъ типъ на организаторъ. Подобно на Левски, той не остави

кжтъ въ Македония, който да не е посетилъ. Нѣмаше български диалектъ, на който той да не можеше да говори. Той познаваше така добре своята родина, както никой другъ не я познава.

Като единъ отъ основателитѣ на вътрешната революционна организация, той игра и първостепенна роль въ всички фази на нейното развитие. На него и на ония, които той подготви, се дължи историческото Илинденско въстание. По голѣмитѣ заслуги, които той принесе на освободителното дѣло, никой не може да се сравни съ него.

И въпрѣки всичко, неговата скромность бѣ поразителна; съ нея той очудваше всички. И когато стоеше на чело на най-голѣмия и най-добре организиранъ революционенъ окръгъ, и когато бѣ началникъ на главния въстанишки щабъ, и когато стана най-крупната и най-влиятелната личность въ цѣлата организация — той остана непромѣненъ. Мнозина отъ най-близкитѣ му другари считаха дори това негово качество за недостатъкъ.

ИСТОРИЯТА НА ЕДИНЪ ЖИВОТЪ

Даме бѣ синъ на бедни родители. Роденъ е въ с. Смилево (Битолско), станало историческо съ важни събития въ революционното дѣло: въ него стана окржния конгресъ презъ м. априлъ 1903 год., въ който се обсъди и реши окончателно Илинденското въстание; въ него македонскитѣ въстаници дадоха на турския аскеръ едно отъ най-крѣвнитѣ сражения презъ въстанието; Смилево два пѣти бѣ подлагано на огънь и сѣчь: веднажъ къмъ края на въстанието — отъ аскера, и втори пѣтъ отъ грѣцки чети.

Първоначалното си образование Даме получи въ родното си село, а гимназиалното — въ Битоля и Солунъ. Като ученикъ винаги бѣ отличенъ по успѣхъ. Като другаръ — веселъ и остроуменъ събеседникъ.

Спомнямъ си нѣкои епизоди изъ ученишкия ми животъ въ пансиона въ Битоля, кждето бѣ пансионеръ и Даме Груевъ. Макаръ и малъкъ — тогава ученикъ въ трети прогимназиаленъ класъ, той бѣше душата на ученическата колония. Съ своя веселъ характеръ и духовитостъ събираше всички ученици около себе си. При това бѣше добъръ пѣвецъ съ прекрасенъ гласъ. Въ церковния ученически хоръ, който се управляваше отъ г. Ламбо Поповъ, директоръ на прогимназията, Даме бѣше на първа линия и ржководѣше групата тенори. Директорътъ го високо ценѣше и за това му качество, независимо отъ другитѣ му добродетели.

Всички полезни инициативи въ пансиона се дължеха на Даме Груевъ. Той още тогава се

ползуваше съ особено уважение между другаритѣ си. Особено изпѣкваше неговата волева натура, когато ни събираше въ голѣмата стая на пансиона да ни чете въ в. „Зорница“, единствениятъ тогава български вестникъ, новинитѣ за българскитѣ победи надъ сръбскитѣ войски презъ 1885 год. Тогава той ликуваше и четѣше съ такъвъ жаръ и ентузиазъмъ, че ние всички бивахме обвзети отъ неописуемъ възторгъ и при всѣка победа бурно ржкоплѣскахме.

Преподавателитѣ му го насърдчаваха да продължи образованието си. Той завърши Солунската гимназия, замина за София и постъпи въ Висшето училище, за да следва по филология.

Още като студентъ, заедно съ Гоце Дѣлчевъ — тогава юнкеръ, той ржководи група младежи, родени въ Македония. Тази група студенти изучава идеитѣ и дейността на Левски, Ботевъ, Бенковски, чете „Запискитѣ“ на Зах. Стояновъ, поглѣща цѣлата ни революционна книжнина и по този начинъ се заражда мисълта да се подеме агитация за освобождаването на Македония по образа на старата българска революционна организация. Въ събрания Даме винаги е подчертавалъ, че за освобождението на Македония трѣбватъ борци, които да организиратъ и подготвятъ за борба самата маса въ страната. И той остана последователенъ на себе си до края на живота.

Поради нѣкои непредвидени обстоятелства, Даме Груевъ се прощава съ Висшето училище преждевременно и заминава за Лиежъ, кждето, между друго, иска да се усвѣршенствува и по взривнитѣ вещества. Следъ нѣколко месеци, отъ Лиежъ Даме отива въ Щипъ като учителъ (1894—1895 г.).

Тамъ той хвърля срѣдъ народа първото семе за организирана революция, онова семе, което съ невѣроятна бързина се присади въ

цѣлата страна. Тѣй че, първиятъ апостолъ за свободата на Македония, първиятъ организаторъ на революционенъ комитетъ, е Даме Груевъ. Подиръ нѣколко месеци, и въ предварително разбирателство съ Груева, въ Щипъ пристига и Гоце Дѣлчевъ. Щипъ става огнище за революционна борба — вдъхновявана отъ двама изпитани борци. Искритѣ на борбата още сжщата година достигатъ околнитѣ паланки и въ цѣло Скопско подухва революционенъ вѣгъръ. Първитѣ семена сж вече хвърлени. Всѣки день изпъкватъ нови борци, възпитаници на Даме и Гоце. Пѣснитѣ на Ботева ставатъ любими пѣсни на младежъта и обща жажда за геройски подвизи, за безстрашни и самоотвержени дѣла обхваща сърдцата на всички.

АПОСТОЛЪТЪ

Презъ 1896—1897 год. Груевъ е въ Солунъ като инспекторъ на българскитѣ училища и ръководителъ на внушително разширената революционна мрежа. Той снове постоянно изъ цѣлия вилаетъ, за да инспектира училищата, т. е. да наглежда спечеленитѣ работници и да печели нови за дѣлото. Много ученици, особено отъ горнитѣ класове въ гимназията, дочуватъ нѣщо за „тайната“ и се мжчатъ да узнаятъ таинствения човѣкъ, който е успѣлъ да сроди и омагьоса сърдцата. Ето какъ предаватъ споменитѣ си бивши ученици за първата имъ среща съ Даме:

„Единъ день, току що „покръстенъ“, бѣхъ заведенъ отъ двама по-стари и по-опитни шестокласници при таинствения човѣкъ. Обзетъ отъ непонятенъ трепетъ, пристѣпихъ прага на стара гръцка кжща и се озовахъ въ оскъдно мобилирана стая, кждето обитаваше той. Никога не бѣхъ пристѣпвалъ съ такова благоговение прага на Божия храмъ въ раннитѣ детски години. Видѣхъ човѣка, който въ въображението ми се рисувахе като нѣщо рѣзко различаващо се отъ обикновенитѣ хора; видѣхъ човѣка, мисълта за среща съ когото ме ласкаеше като идеалъ — пленителенъ и многообещаващъ. Бѣхъ обаянъ отъ неговото слово — отривисто, кротко, откриващо страннитѣ прелести на свѣтълъ, новъ за мене, миръ. Неговитѣ малки живи очи гледаха тъй, сякашъ бѣха прочели това, което ставаше въ душата ми. А презъ цѣлото време не изчезна тънката иронична усмивка отъ устнитѣ му, която

ме въздържаше отъ всѣкакво излияние. Излѣзохъ гордъ отъ този домъ, порастналъ, издигнатъ въ собственитѣ си очи“.

Другъ неговъ ученикъ:

„Презъ м. септемврий 1893 год. постъпихъ въ последния VII класъ въ Солунската гимназия. Още съ встъпването ми въ гимназията, имахъ силно желание да видя голѣмия човѣкъ — душата на революционния комитетъ. Това мое желание се изпълни чрезъ единъ мой съкласникъ. При първата среща изпитахъ стѣснение дори да говоря съ Даме. Добъръ ораторъ и убедителенъ събеседникъ, още отъ първитѣ срещи Даме не можеше да не ни спечели и привърже къмъ себе си за проповѣдваната отъ него идея — свободата на Македония. Ние съ искрено младенческо увлѣчение станавме преданни негови ученици и проводници всрѣдъ другаритѣ си въ пансиона на неговитѣ идеи и разбирания. По тоя начинъ ние образувахме негласна група революционери безъ всѣкакви формалности. Това продължи до края на учебната година. Кръжокътъ ни постоянно се разрастваше и крепнѣше при най-строга дисциплина и тайна. Вниманието на Даме бѣше насочено главно — да се подготвятъ добри учителски сили и апостоли на революцията и да се задържатъ за по-дълго време въ Македония.

Неизгладими спомени съмъ запазилъ и до сега за великия моментъ, когато, следъ като завършихме курса на гимназията, посветенитѣ нѣколко ученика бѣхме подложени на клетва, установена отъ устава на организацията.

Явихме се въ квартирата на учителя П. попъ Арсовъ въ Солунъ. Моментътъ бѣ величественъ. Яви се Даме, придруженъ отъ свещеникъ. При жумещо кандило, следъ кратко напѣтствие за предстоящата работа, като учители и свободни

граждани вече, Даме ни подкани, съгласно устава на организацията, да положимъ клетва и помоли свещеника да изпълни тая формалностъ, следъ като дадохме съгласието си за това.

Свещеникътъ пристъпи къмъ масата, на която, положени върху евангелието, лежаха: кама, револверъ и човѣшки черепъ и ни покани да произнасяме следъ него дума по дума клетвата:

„Заклевамъ се въ името на Бога, честта и отечеството, че ще служа вѣрно и честно за свободата на Македония. Ще изпълнявамъ безпрекословно заповѣдитѣ и нарежданията на организацията за доброто на отечеството. Ако напакостя съ нѣщо на организацията или издамъ повѣренитѣ на менъ тайни, готовъ съмъ да бжда наказанъ съ кама или револверъ. За увѣрение на което ги цѣлувамъ. Аминъ.“

Всички присѣстествуващи, застанали прави предъ кандилото, едногласно повторихме тихо и смирено клетвата, следъ което цѣлунахме по редъ свещенитѣ вече за насъ предмети — емблемата на смъртта и спасението и се взаимно разцѣлувахме помежду си и съ присѣстествуващитѣ представители на Централния комитетъ и свещеника, съ пожелания за здраве, сила и плодотворна дейностъ за свободата на Македония.

Съ какъвъ ентузиазъмъ сме пристѣпвали къмъ революционното ни кръщение, като подробностъ, нека спомена факта, че до като Даме говорѣше, подъ впечатлението на прочетеното отъ насъ въ запискитѣ по въстанията въ България отъ Захарий Стояновъ за полагане клетва отъ революционеритѣ, инстинктивно бръкнахъ въ джоба си, извадихъ и отворихъ чекийката си и порѣзахъ ябълката си на лѣвия палецъ на ржката си, за да осветя клетвата и съ проливане на собствената си кръвъ, съ която азъ и другаритѣ ми се комкахме“.

Професоръ Вл. Миладиновъ — Алексиевъ, сжщо ученикъ на Даме, ни дава следната характеристика — споменъ за него:

„Спомнямъ си го — бѣхъ още дете — задъ желѣзнитѣ решетки на битолския затворъ. Сжщъ Исусъ Христосъ подъ тежестта на кръста, всеобилень, благъ и кротъкъ. Съсрѣдоточень и мждъръ — сжщо както когато ни подтикваше въ класъ къмъ доброто. Този смилевецъ бѣ едновременно и мждрецъ и човѣкъ на дѣлото. Всичко бѣ видимо и ясно презъ българския му погледъ“.

Така омѣгьосани и извадени изъ релситѣ на обикновения животъ сж се чувствували всички — прости и учени, следъ първата си среща съ „училищния инспекторъ“. Умъ на спокоень и дълбокъ анализъ, прегърналь съзнателно революцията и строго опредѣлилъ нейнитѣ пжтица, Груевъ не се увеличаше отъ самоизмама и не се подаваше на минутни ефекти. Благодарение на своя умъ, господаръ на всичкитѣ му действия, и на непоколебимата си воля, той предотврати до Илинденъ две частични въстания: едно въ Скопско и друго въ Костурско. Паметната Винишка афера въ 1897—1898 год. завари Груева въ Солунъ. Тая афера нанесе чувствителень ударъ на революционната организация въ Скопския край. По край материалнитѣ загуби (заловено оржжие и други припаси), тя разреши революционнитѣ редове. Но Винишката афера ознаменува съ себе си и едно явление отъ важенъ характеръ:

Тя повдигна тайнственото було, което покриваше сжществуването на организацията, разкъса завесата на разкапалия турски режимъ — и свѣтътъ видѣ страховитото явление: какъ потиснатиятъ съ вѣкове християнски свѣтъ, дълго лъганъ съ праздни надежди, се организира въ революционно ядро, за да се добере до свободата чрезъ въоржженъ протестъ. Това страшно

разкритие, ако за революционната организация бѣ пакостно, поради своята преждевременность, за Турция то бѣ фатално и пагубно. Турското правителство, което никога не изпускате случая да подчертава предъ свѣта мира и тишината въ държавата, чрезъ Винишката афера подчерта по най-официаленъ начинъ всичката разнебитеностъ на управлението, всичкия ужасъ на положението, както и оная велика опасностъ, която грозѣше тъй желанія бждещъ миръ на Балканитѣ. Чрезъ тия разкрития Турция сама на себе направи мечешка услуга, защото съ тѣхъ тя подрови предъ Европа вѣрата въ държавната здравина и стабилността на вътрешното положение. За да смаже организацията, турското правителство предприе крути мѣрки. Ржководителитѣ на засегнатитѣ отъ аферата райони настояваха да се подигне частично въстание, за да се използва неразкритото оржжие и неизползатворенитѣ още хора. Груевъ се възпротиви енергично и въстанието не стана.

Така по негово настояване се осуети и исканото и отъ Костурскитѣ водители въстание презъ време на така наречената Иванчова афера въ 1901 год., когато повече отъ 150 души избѣгаха въ планинитѣ, нѣколко десетки бидоха бити, изтезавани, а 78 души арестувани и пратени въ Корчанския затворъ.

УЧИТЕЛЪТЪ

Къмъ края на 1897 год. Даме предприема кратка обиколка изъ Европа, за да допълни и усъвършенствува познанията си по взривни материали. Следъ връщането си, той се настанява въ Битоля. Въ скоро време Битолската област, останала по-назадъ отъ другитѣ райони въ организационно отношение, се съживява; дѣлото се подема съ рѣдкъ ентузиазъмъ и изникватъ комитети въ най-крайнитѣ предѣли на страната, граничещи съ Албанскитѣ планини на западъ и граничитѣ на Гърция—турско-грѣцки каази.

Великъ деятель за тоя мощенъ тласъкъ на революционното дѣло бѣ пакъ Даме Груевъ.

Като учителъ въ Битолската гимназия въ отношенията на Груева съ ученицитѣ имаше не суха официалность, а задушевна дружба между настоящи и бждещи работници на революционната идея. Въ честитѣ срещи официалното звание на учители и ученици изчезваше, за да блесне сродността на чувствата и идеитѣ въ най-трогателна и интимна дружба. Много негови ученици отпосле бѣха ржководители, войводи, четници, затворници или заточеници. Затова, когато бѣше въ затвора, съ свойствената му усмивка, която изразяваше и добродушие, и подигравка, Груевъ съ видимо удоволствие казваше, че ученицитѣ сж се отсрамили.

Ако и да владѣеше отлично предмета си, все пакъ учителската длѣжностъ очевидно тежеше на Даме. Често пжти запѣхтѣнъ едвамъ успѣваше да влѣзе на време въ класъ : всѣки урокъ въ училище-

то бѣше изгубенъ часъ за дѣлото ; защото никога презъ деня той не оставаше свободенъ. Случвало му се е често пжти да прочете повече отъ двадесетъ шифровани писма на день и да имъ отговори. И на другия день пакъ се явяваше бодъръ и засмѣнъ предъ другари и ученици. Ако и да знаеше, че предъ него не стояха ученици критици на сухитѣ знания на преподавателя, той бѣше съвѣстенъ учитель, при това не по-долень отъ най-добритѣ.

ВЪ ЗАТВОРА

Презъ лѣтото на 1900 г. въ Битоля избухна първата крупна афера — Попъ-Ставревата, която засегна деветъ села отъ Битолската и осемъ села отъ Леринската каази. Общиятъ брой на арестуванитѣ по нея афера бѣ 68 души, отъ които само двадесетъ бѣха освободени. Останалитѣ 46 души Битолското сѣдилище осѣди по на 3, 5 и 101 години затворъ. Осемъ души отъ тѣхъ бѣха осѣдени на смъртъ. Между арестуванитѣ и осѣдени по тая афера бѣ и Даме.

Деветъ месеци въ мрачната сграда на затвора, наредъ съ арнаутскитѣ катили бѣ събранъ цвѣтътъ на революционна Македония. Затворътъ бѣ обърнатъ въ окрѣжно управление и училище за революционна дейность. Подъ непосредствено ръководство на Груева, се крепѣше духътъ на слабитѣ. Каляваха се въ твърдостъ неопитнитѣ. Посвещаваха се въ дѣлото случайно попадналитѣ невинни жертви на турското правосѣдие. Отъ затвора Груевъ се притичаше на помощъ на районнитѣ ръководители съ своитѣ съвети. Тамъ приемаше доклади, разрешаваше най-трѣнливи въпроси, предотвратяваше катастрофи. Колко кротки и добродушни селяни, примирени съ робската си сѣдба и навлѣкли си неправдата на турския сѣдъ, излизаха отъ затвора разпалени работници и веднага залавяха планинитѣ! Какъвъ широкъ умъ бѣ Груевъ, сѣдимъ още по това, че и самъ Гоце Дѣлчевъ въ края на 1900 год., ценейки високо неговия съветъ, неговата предвидливостъ, се изложи на най-голѣма

опасност — преоблѣченъ го посети въ затвора, за да вземе мнението му по нѣкои важни въпроси. Колко величествена е била тая среща на двамата апостоли, изправени предъ решетката, единия — затворенъ въ клетка, воленъ и могъщъ духъ, другиятъ — свободенъ и безгранично вѣрващъ въ револвера си!

Въ затвора Даме извикваше удивление съ влиянието си и съ моралната си сила надъ арестантитѣ арнаути — истински страшилища и автори на вѣчни скандали и кървави побоища изъ македонскитѣ затвори. Магията, съ която той ги укроти и направи да блесне човѣшкото въ тѣхъ, бѣ тѣнското чувство на дълбокъ психологъ на проститѣ души, умението да разбира простия човѣкъ, да му говори ясно и сърдечно. Едни отъ тѣхъ той спечели съ своята услужливостъ и безизкуствена дружба, други учеше на българско четмо, на трети тълкуваше турскитѣ закони и ги учеше какво да отговарятъ предъ сѣда. И когато следъ деветъ месеци Даме напускате битолския затворъ, за да тръгне на деветгодишно заточение въ Подрумъ, арнаутитѣ затворници изпратиха съ най-добри чувства и искрени пожелания своя приятель — комита, „биюкъ даскала“ както го наричаха.

Засегнатъ отъ амнистията, въ 1903 год., Даме се върна отъ Подрумъ нѣколко дена преди солунскитѣ атентати. Подушилъ, че полицията е пакъ въ диритѣ му, той за винаги се прости съ легалния комитлъкъ и застана на чело на приготовленията за близкото въстание.

ИЛИНДЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ

Умѣстно е тукъ да споменемъ, че динамитнитѣ атентати не бѣха дѣло на революционната организация. Тѣ бѣха подготвени отъ група самоотвержени момци — партизани на чисто анархистични действия. Революционната организация търпѣше съществуването на „независимитѣ“, защото не само не ѝ бъркаха, а напротивъ — услужваха ѝ. Страхътъ отъ преждевременни разкрития и осуетяването на работата бѣше заставило групата да побърза съ агентатитѣ.

Веднага следъ атентатитѣ, Груевъ се отпра-ви въ Смилево, кждето председателствува конгреса за обявяването на Илинденското въстание. Ако има день презъ живота, въ който Даме най-много се е радвалъ и възхищавалъ, то е 20 юлий — Илинденъ — деня, когато се обяви въстанието. По своя масовъ характеръ въстанието въ Битолския вилаетъ изтъкна по най-положителенъ начинъ събудения духъ за свобода у българското население, както и твърдото решение да извоюва, макаръ и срещу цената на чудовищни жертви, по-сносенъ човѣшки животъ.

Широкиятъ размѣръ на Илинденското въстание личи отъ броя на сраженията презъ въстанишката борба въ Македония и Одринско — 239, цифра извънредно крупна за краткия периодъ. Първо мѣсто по броя на сраженията се пада на Битолския вилаетъ — 150, гдето въстанишкото движение бѣ най-силно и борбата най-ожесточена. Следъ него идатъ Солунскиятъ — 38, Одринскиятъ — 36 и Скопскиятъ — 15 сражения.

Общият брой на сражаващите се сили въ Македония и Одринско при Илинденското въстание възлиза на 26,408 срещу 350,931 турска войска.

Въпрѣки турското превъзходство, въстанишкото движение въ Битолската кааза проживѣ пълни три месеци и безсѣмнено щѣше да проживѣе повече, ако суровата зима не бѣше попрѣчила.

Даме участвува въ много сражения. Той е готовъ да се жертвува, когато се наложи. Паметно ще остане голѣмото сражение съ многоброенъ турски аскеръ въ околността на Смилево при разгара на Илинденското въстание: Четитѣ сж обсадени отъ три страни. Има само единъ пѣтъ за отстъпление. Турцитѣ настѣпватъ съ гжсти маси. Моментътъ е решителенъ. Даме преценява, че може да попаднатъ въ пленъ всички чети и решава смѣло да действа: залѣга съ нѣколко смѣли четници почти на открито срещу настѣпващите турски колони и въ момента, когато отъ всички страни четитѣ притиснати почватъ да отстъпватъ, Даме открива вихренъ огънь срещу колоната насочена къмъ пѣтя за отстъпление и я ангажирва неочаквано въ бой. У турцитѣ настава паника. Въ това време четитѣ почти всички се изнизватъ вънъ отъ обсадата. Следъ тѣхъ и Даме съ малката група се измѣква съ бързъ набѣгъ.

Съ какъвъ ентузиазъмъ и себеотрицание сж се борили илинденци, показва обстоятелството, че тѣ влагали всички свои морални и материални ценности за дѣлото. Фактътъ, който ни излага г. Ст. Аврамовъ въ „Героични времена“ томъ I потвърждава това:

„Илинденъ — день първи. Привечерь. Турскитѣ войници излѣзоха на открито за вечерна молитва. Въ това време щабътъ на въстаници-

тѣ: Груевъ, Сарафовъ и Лозанчевъ заедно съ четитѣ на дяконъ Евстатий и Георги Чурановъ заеха центъра на селото, четата на горския началникъ Георги Сугаревъ зае пѣтя къмъ Гявато, а смилевскитѣ чети на Стоянъ Донски, Даме Мисковъ, Пере Жабчевъ и др. обсадиха селото.

Мигъ на радостъ и тревога, мигъ на радостно очакване.

Въ мигъ ечна първиятъ залпъ отъ огнеблъвкитѣ на почувствувалитѣ се вече свободни републиканци, последванъ отъ громко ура!..

Неочакваниятъ пушеченъ залпъ внесе пълна суматоха всрѣдъ войската. Войницитѣ се огънаха и на групи се изпокриха изъ селскитѣ къщи. Скоро отъ хана на Чурановъ започнаха да се обаждатъ съ чести залпове турскитѣ войници, давайки подкрепа на ония отъ казармата. Въ съседство съ хана, Чурановъ имаше друго още похубаво здание. За да не бжде заето отъ войската, Щабътъ реши да се опожари това здание, а отъ тамъ да се разпространи пожара и изгони войската отъ хана. Самъ собственикътъ на зданието Г. Чурановъ достави тенекия газъ, запалиха зданието подъ градъ отъ куршуми.

Лумнаха огнени езици въ тъмната нощъ и следъ малко стихийниятъ пожаръ се пренесе и въ хана, който бѣ напустнатъ веднага отъ войската.

— Не ме жалете, бре, братя... Когато изгонимъ отъ нашата земя агата, по-нови и по-хубави ще направя, — се провикна Чурановъ, запѣвайки революционната пѣсень: „Не щемъ ний богатство, не щемъ ний пари, но искаме свобода, човѣшки правдини...“, последванъ отъ громкия басъ на Даме Мискова, а следъ това пѣсенята бѣ подета отъ всички въстаници.

Тоя революционенъ жестъ на Смилевския ржководителъ и войвода, пропитъ отъ идеализмъ и презрение къмъ материалнитѣ блага,

внесе ентузиазъмъ всрѣдъ въстаницитѣ. Така, гордиятъ мжжъ посрещна хладнокрѣвно унищожението на единственото свое стопанство, изградено съ трудъ и потъ, и то въ мигъ, когато цѣлото му домоцадие отъ жена и неврѣстни деца скитаха низъ усойтъ на Бигла планина, а още твърде младиятъ му първенецъ участвуваше съ четата на Даме Мискова, за да изпита своята буйна стихия въ прогонъ на вѣковния врагъ.

Илинденъ свѣти като неугасимъ факелъ на свещения бунтъ за свобода и добруване, факелъ, който освѣтлява неувѣхващитѣ страници на приказно красивата и идилична романтична епоха на Илинденци, които съ сѣкири и лопати образуваха чиличена броня противъ грамаднитѣ пълчища на Бактиаръ-пашовата армия.

Илинденъ ще остане свѣтлото знаме на балканскитѣ народи, върху което илинденци съ собствената си кръвъ написаха незаличимитѣ отъ вѣковетѣ лозунги на поробенитѣ народи: „Свобода и братство“.

Даме прояви голѣма прозорливостъ и тактъ. Нему се дължи главно хуманния характеръ на Илинденското въстание. Благодарение на Груевъ, тържественото обещание—дадено въ меморандума на Щаба до дипломатическитѣ представители, че ще щадятъ турскитѣ села, чуждитѣ поданици и мирното турско население, съ малки изключения се изпълни. Това, обаче, не попрѣчи на турския аскеръ да опожари всички български села и въстанали, и невъстанали.

Потресаещи сж фактитѣ отъ опустошенията въ Македония и Одринско.

Илинденското въстание бѣ една велика изненада за свѣта. Първата въстанишка пушка отекна въ цѣла Европа и внесе тревога въ всички кржгове.

Следъ като революционниятъ щабъ опредѣли деня на въстанието, 20 юлий, напечати манифестъ на български, турски и френски езици, подписанъ отъ председателя Даме Груевъ и членоветъ на щаба, който манифестъ се разпрати чрезъ специаленъ куриеръ изъ Битолския вилаетъ. Такива куриери пристигнаха и въ Охридъ и предадоха манифеста съ специално писмо на тогавашния Охридски митрополитъ Методий, сега покойникъ.

Моментътъ е величественъ. Митрополитътъ посрѣща изуменъ раннитъ гости въ митрополията, прочита писмото и остава вкамененъ. Но събитието е толкова велико, че то надвива явилото се у владиката смущение. Митрополитътъ Методий следъ минутно мълчание се прекръства и казва: „Богъ да ни е на помощъ!“

Обаче, току що започналъ разговоръ съ куриеритъ, на пѣтнитъ врата се показва турско запитие, което съобщава, че каймакаминътъ кани митрополита да отиде веднага въ конака. Дѣдо Методий, неосвободенъ още отъ първото си смущение, наново се стжписва отъ тази ненавременна сутринна покана на каймакамина.

Каймакаминътъ, който до деня на въстанието, се е отнасялъ особено неприязнено къмъ българитъ и систематично ги е преследвалъ, сега, като по чудо, съвсемъ промѣня своето държане къмъ владиката. Каймакаминътъ развълнуванъ и съ сълзи на очи казва на митрополита, че отъ манифеста, който билъ разлепенъ изъ турскитъ улици, узнава, че той въ случая има работа не съ вулгарни разбойници, а съ истински идейни революционери, които сж само противъ турската официална власть и турскитъ дербеи, но не противъ мирното турско население. Въ желанието си на всѣка цена да запази града отъ каквато и да е напасть, той замолва митро-

полита да му осигури, че въ града не ще се предприема никаква революционна акция, като същевременно увърлил владиката, че и той не ще допустне никаква провокация отъ турска страна.

Следъ тия взаимни увърнения и благопожелания, двамата довчерашни противници, представители на две враждуващи нации, се раздѣлятъ най-приятелски, за да се предаде всѣки отъ тѣхъ на своя дългъ. Дѣдо Методий нарежда да се четатъ въ черквата „Св. Климентъ“ въ негово присѣствие катадневни вечерни бдения, въ които да се възнасятъ молитви къмъ свети Климента да закриля своя престолень градъ и да помага на започнатото свето дѣло. А каймакаминътъ отъ своя страна яхва конь и придруженъ отъ нѣколцина конни стражари, обикаля изъ турскитѣ махали, увещавайки турското население да не прекъсва своята всѣкидневна работа.

Като прелюдия на Илинденското въстание бѣха споменатитѣ по-горе атентати въ 1903 година, месецъ преди Илинденското въстание.

Солунскитѣ атентати на времето направиха потресаеще впечатление въ цѣла Европа по замисълъ на извършеното: нѣколцина самоотвержени, млади, буйни синове на Македония хвърлиха въ въздуха Отоманската банка въ Солунъ.

Въ късна вечеръ младитѣ революционери скъсватъ кабела на централното газово освѣтление. Минутно Солунъ потъва въ мракъ. Въ този мигъ се запалва фитиля, който грижливо е поставенъ отъ по рано въ подземиеото чакъ до самата банка, и последната хвърква въ въздуха. Тръсъкътъ на взрива поставя въ тревога цѣлото население. Настъпва паника. Всички сж зашеметени. Стражари и войници биятъ тревога.

Нѣколцина млади революционери, въоръжени съ бомби, самоотвержено се борятъ срещу редовна войска и полиция, повечето отъ тѣхъ за-

платиха съ живота, а други изпитаха тежкия животъ на заточението.

Солунскитѣ атентати бѣха протестъ срещу европейската дипломация, която търпѣше непоносимото робство на българина. Инициаторитѣ на атентатитѣ отидоха до тамъ въ своята хуманностъ, че запазиха дори и семейството, което обитаваше въ банката, като го предупредиха часъ преди атентата, за да напусне банката.

Приведенитѣ факти показватъ най-красноречиво доблестната и честна борба на българскитѣ революционери въ Македония. Особено тая хуманностъ се прояви при Илинденското въстание. Следнитѣ три точки подчертаватъ високия моралъ, който легна въ основитѣ на възстанишкото движение:

„1. Нападение, споредъ обстоятелствата, на всѣка турска въоръжена команда, била тя войска или башибозукъ“;

„2. Бранене християнското население, включая и чуждитѣ поданици, отъ турски нападения;

„3. Запрещава се да се напада мирното турско население и да се посѣга на турски жени, деца и старци.“

А въ позива за въстание, отправенъ къмъ населението, стоятъ следнитѣ характерни редове:

„Ние вземаме оружие срещу тиранията и безчовѣчието; ние ратуваме въ името на свободата и човѣщината; прочее, нашето дѣло стои по-високо отъ всѣкакви национални и племенни различия. Поради това, ние трѣбва да наречемъ свои братя всички страдащи въ тъмното царство на султана. Днесъ страдатъ всички християнски населения, включая и самитѣ турци селяни. Нашъ врагъ е само турското правителство и оня, който излѣзе съ оружие или съ доносъ противъ насъ, или отиде да се разправя съ беззащитнитѣ

старци, жени и деца, вмѣсто съ насъ — съ него ние ще се биемъ“.

Тия редове най-красноречиво говорятъ за оная широка плоскостъ, на която бѣ поставено въстанието.

Едновременно съ прогласяването на въстанието, Централниятъ М. О. Революционенъ Комитетъ разпрати до Великитѣ сили, чрезъ своитѣ представители въ странство, следната декларация:

„Безнаказанитѣ насилия на мохамеданитѣ и систематичнитѣ преследвания на администрацията, докараха християнитѣ отъ Македония и Одринско до необходимостта да прибегнатъ до една масова въоръжена отбрана. Тѣ прегърнаха тая крайностъ, следъ като изчерпаха всички мирни срѣдства, за да докаратъ намѣсата на Езропа въ духа на договоритѣ, които уреждатъ положението на тия населенія. Тая намѣса остава и до сега още като единствено срѣдство, за да се отстрани злото и за да се спре проливането на кръвъ. Понеже безрезултатнитѣ постѣпки, предприемани до сега отъ Европейския концертъ, за да се подобри съ палиативни мѣрки турския режимъ. доведоха само до едно усилване на мохамеданския фанатизмъ и на държавния натискъ — то става очевидно, че тая намѣса може да бжде ефикасна само, ако би имала за предварителенъ и непосредственъ резултатъ:

1. Назначението, съ съгласие на Великитѣ държави, на единъ главенъ управителъ християнинъ, който не е принадлежалъ никога на турската администрация и назависимъ отъ Високата порта при изпълнение на неговитѣ длѣжности;

2. Установяването на единъ международенъ контролъ колективенъ, постояненъ и ползующъ се съ широки права по санкция.

Като довежда до знание причинитѣ, които предизвикаха отчаяния актъ на въстаналитѣ на-

селения, както и мъркитѣ, които могат да спратъ последствията му, Вътрешната Организация отхвърля отъ себе си всичката отговорност и заявява, че тя ще подържа борбата до всецѣлото постигане на своята целъ, като черпи енергия въ съзнанието на своя дългъ и въ симпатиитѣ на цивилизования свѣтъ“.

Всичко това, както и думитѣ на Охридския каймакаминъ къмъ Митрополита, че има работа не съ вулгарни престѣпници, а съ истински идейни революционери, показва красноречиво хуманния характеръ и високата доблестъ въ похватитѣ на революционната организация.

И всичко това се дължи на Даме Груевъ — главниятъ идеологъ на революционната организация.

СЛЕДЪ НЕУСПѢХА

Следъ погрома, когато всички по-видни ржководители и войводи се прибраха въ България, Даме заедно съ Сугаревъ и Христо Узуновъ остана вжтре. И благодарение на неговия примѣръ, усмирената област не се изпраздни съвсемъ отъ интеллигентни водители.¹ Така Даме Груевъ съ вѣрнитѣ си другари остана да цѣри душитѣ на пострадалитѣ селяни въ Битолската област и да прибере оржжието на сигурно мѣсто и въ здрави ржце. Редица безсънни нощи, денонощни гонения изживѣ Даме, но никога той не се оплака, не даде видъ на умора.

Каква воля и какво високо съзнание трѣбва да има човѣкъ, за да остане въ едно време на обща морална покруса и отчаяние между сжщото население, което разочаровано и ужасено, търси виновницитѣ на нещастieto си и всѣкога е готово да го намѣри въ водителитѣ си. Но населението не го осжди. Вмѣсто да го срещнатъ съ укоръ, всички измжчени жени и старци чакаха да чуятъ неговата блага и ободрителна дума. Денонощно селянитѣ прикриваха въстановителната чета и я пазѣха будно като зеницата на окото. Защото Даме вливаше ведри струи, духъ, вѣра и смисълъ въ борбата всрѣдъ организиранитѣ селяни, които не се

¹) Даме, обрѣщайки се къмъ близкитѣ си сподвижници: „И вие ли ще ме изоставите?“ — Сугаревъ, Хр. Узуновъ и Дяконъ Евстатий се хвърлятъ въ прегръдкитѣ на Груева съ думитѣ: „Отъ народа сме и съ народа ще сподѣлимъ мжки и неволи“.

уплашиха и не предадоха оржжието си. Тѣ поне-
соха съ извънредна твърдостъ жестокостѣта на
потисника и съ бързи крачки се готвѣха да въ-
становятъ нишките на организацията.

Въ едно време, когато срѣдъ пожаритѣ на-
родътъ измаменъ въ най-хубавитѣ си надежди,
се нуждаеше отъ утѣха и ободрително слово,
Даме не го напустна. Той изпиваше горчевината
на общата несполука. Неговото село, неговитѣ
близки, носѣха следитѣ на общия погромъ. Това
го издигна още повече предъ очитѣ на народа
и той можеше веднага да пристѣпи да въста-
новява разпокъсаната революционна мрежа и да
сплотява останалитѣ сили.

Цѣла година продължи тази неуморна дей-
ность: Груевъ трѣбваше да насочва въ правѣ пътъ
отчаянитѣ и заблуденитѣ. Да скита отъ районъ на
районъ. Да обмисля мѣрките противъ новото
страшно зло, което дойде да разлюти незараст-
налитѣ още Илинденски рани — гръцки и сръб-
ски чети, които, възползувани отъ разстройството
на организацията и подържани отъ турското пра-
вителство, се развилнѣха като гарвани за лешъ изъ
разорената робска страна.

Презъ октомврий 1904 г. Даме изпита единъ
тежъкъ моментъ: при едно сражение между че-
титѣ на Георги Сугаревъ, Петъръ Ацевъ и Гюр-
чинъ Наумсвѣ съ турската войска при с. Сла-
тино, Порѣчието, въ което сражение Гюрчинъ
падна убитъ, Даме бѣ тежко раненъ и при едни
неблагоприятни обстоятелства, бѣ отвлѣченъ
отъ Мицко-ренегата. Г-нъ Стефанъ Аврамовъ,
сподвижникъ на Даме и активенъ ратникъ въ
революционната борба въ Македония, въ книгата
„Героични времена“ — томъ II ни дава интересни
подробности по отвличането на Даме отъ Мицко:

„Въ време на сражението при с. Слатино,
Даме Груевъ билъ тежко раненъ. Даме, придру-

женъ отъ Божинъ, се отдѣля въ гората на почивка. Следъ отеглянето на потерата, Божинъ отвежда Груева обратно въ с. Слатино. Опасявайки се, че въ селото може да се повърне аскерътъ, или пъкъ да дойде Мицко, селянитѣ почватъ да молятъ Даме да го отведатъ при четитѣ на Сугаревъ и Ацевъ. Но Даме имъ заявява: „Азъ ще остана въ селото, бждете спокойни. Идете да намѣрите Мицко и му съобщете веднага да дойде при мене, защото ми трѣбва“. Селянитѣ му съобщаватъ, че Мицко е сърбоманинъ и че може да му напакости. Обаче, Груевъ настоява на своето и изпраща селяни да го търсятъ въ Порѣчието. Слатинчани намиратъ Мицко въ с. Долне-Круше и му съобщаватъ, че Даме Груевъ иска да се срещне съ него въ с. Слатино.

Щомъ чува, че Даме е въ с. Слатино, Мицко веднага трѣгва на пѣтъ. Пристигналъ въ Слатино, той сардисва кѣщата, въ която квартирува Даме, като съобщава на хазаина да извика на Даме да излѣзе. Хазаинътъ му отговаря, че Даме е тежко раненъ и че не може да стане отъ леглото; но Мицко настоява на своето. Даме Груевъ, слушайки думитѣ на Мицко, силно нервиранъ, става отъ леглото, излиза навънъ и извиква: „Ела овде, бе магаре, не те е срамъ да ме вдигашъ отъ леглото; това ли очаквахъ отъ тебе?“. Едва тогава Мицко, следъ като вижда въ какво положение е Даме, извиква четниците си и влиза въ стаята. На другия день Мицко отвежда Даме заедно съ Божина въ Порѣчието.

Отвежданието на ранения Даме отъ Мицко въ Порѣчието веднага се съобщава на окръжния комитетъ въ Битоля. Окрѣжниятъ комитетъ изпраща свои хора при сръбския консулъ и му съобщаватъ, че ако косъмъ падне отъ главата на Даме, организацията жестоко ще си отмъсти. Консултътъ съобщава, че веднага ще направи не-

обходимитѣ постѣпки предѣ Мицко за освобождението на Даме. Поради ултимативнитѣ постѣпки на окрѣжнитѣ тѣла въ Битоля и Скопие предѣ сръбскитѣ консули и поради страха отѣ отмѣщение срещу тѣхъ, тѣ даватѣ нареждане за освобождението на Даме.

Мицко отвежда Даме Груевъ въ Скопие, предава го на главния организаторъ на сръбската нелегална пропаганда, който отѣ своя страна извиква организациония деецъ Д-ръ Николовъ и му предава Груева, който пакъ по организационенъ каналъ го препраща въ България, за да се лѣкува“.

Кратковременното пребиваване на Груева въ София, за жалость, трѣбва да се отнесе къмъ най-горчивитѣ епохи на неговия труженишки животъ. Тукъ той се почувствува чуждъ между нѣкои дейци. Умѣренъ въ възгледитѣ по много въпроси, които бѣха открити за предстоящата борба, за него революционерството не бѣше нито занаятъ, нито сръдство за популяризиране. За него революцията не бѣше цель, а сръдство да се извоюва свободата на Македония. Мѣрката му при всѣко действие или решение бѣ, дали има действително полза за дѣлото и за роба. Тѣкмо за туй, той не се радваше на искрено съдействие отѣ нѣкои сръди, за които славата бѣ по-горе отѣ всичко. Отѣ тукъ излизаха известни разногласия, които още повече потвърждаваха неговото разбиране: да се мѣри всичко споредѣ това, дали то е действително полезно за народа или не.

Угриженъ като никога, той въ 1905 год. заминава за Македония, като председателъ на Скопския окрѣженъ комитетъ. Къмъ края на сѣщата година се завръща пакъ въ София. Общиятъ конгресъ по това време го избира за членъ на централния комитетъ. Повторното му идване въ

София още повече разколебава неговиятъ несъ-
крушимъ оптимизъмъ, но не и неговата предан-
ность къмъ освободителното дѣло. И въ края на
м. августъ 1907 год. той за последенъ пжтъ за-
минава за Македония, за да не се върне вече
никога въ България.

ПОСЛЕДНИЯТЪ ЧАСЪ НА ДАМЕ

На 22 декемврий 1906 г. Даме, идейки отъ Струмишко, придруженъ отъ Малешевския околийски войвода Сандо Китановъ отъ с. Лешко, Горно-Джумайско, решилъ да денуватъ въ най-добре организираното по това време село Русиново.

Пристигнали въ селото късно презъ нощта безъ предварително да известятъ селското ржководство, за да опредѣли квартири. За селски войвода тогава билъ Ив. Бѣлчевъ, недисциплиниранъ четникъ, който посочилъ за квартира кжщата на Димитъръ Ризовъ Алагъзовъ. Четниците заедно съ Даме и придружени отъ Бѣлчевъ отишли при Димитъръ Ризовъ и поискали да освободи една стая за денуване на четата.

Домакинътъ обяснилъ, че на другия день — 23 декемврий, щѣли да пристигнатъ за наема на пасището „Джутовецъ“ стопанитѣ му турци отъ Пехчево и че е опасно за четниците, ако останатъ въ неговата кжща. Дори казалъ, че той щѣлъ да плати наема за другата квартира. Но Бѣлчевъ, който знае по какви съображения, не искалъ и да чуе това основателно възражение на домакина. Тогава последниятъ казалъ: „Добре, правете каквото щете, азъ ще ида на черква“.

Така, подъ влиянието на Бѣлчева, четата се разположила въ кжщата, безъ да постави вътрешенъ караулъ. Бѣлчевъ сжщо не направилъ нищо за охрана на околийската чета.

Четниците започнали да разговарят високо, при полуотворена врата, зеяща към стълбитъ. Нѣкои си разпасали и патронташитъ.

Предположението на стопанина се сбджнало: Мула Алиовъ, стопанинъ на пасището, заедно съ едно заптие дошелъ въ селото и се отправилъ за кжщата на Димитъръ Ризовъ. Кучето било затворено и не се обадило. Двамата турци, като се качвали по стълбитъ за стаята, въ която денувала четата, чули разговоръ и презъ полуотворената врата видѣли четниците. Бързо се върнали назадъ по стълбитъ. Четниците сжщо забелязали турцитъ. Последнитъ, обаче, не избѣгали, а залѣгнали на западния жгълъ на кжщата. Пръвъ слѣзълъ по стълбището Сандо Китановъ. Турцитъ стреляли, но не могли да го засегнатъ. Втори слѣзълъ Даме, който билъ раненъ въ дебелинитъ на дѣсния кракъ. Другитъ четници намѣрили задната врата на кжщата и излѣзли незабелязани, но нагоре презъ плетищата и тѣ се излюжили срещу стрелящия неприятель.

Четникътъ Георги п. Стояновъ отъ Владимирово, който следвалъ дирята на Китановъ, правейки опитъ да се прехвърли презъ плета, билъ пронизанъ съ два куршума. Стояновъ билъ първата жертва близо до кжщата.

На помощъ на двамата турци се притекли държавниятъ бирникъ и придружаващето го заптие. Пристигнала и войската, квартируваща въ Владимирово. Сандо Китановъ излѣзълъ невредимъ, но вънъ отъ селото го настигналъ куршумъ въ главата и падналъ на мѣсто.

Даме Груевъ и Георги Карчевъ сполучили да излѣзатъ съ смѣлия куриеръ Григоръ Митевъ Крапевъ, обаче, той билъ безъ оржие и не можалъ да имъ даде помощъ. Извелъ ги презъ мѣстността „Грамадье“, позапазена отъ неприятелско око мѣстность, за да излѣзатъ източно

отъ върха „Пѣтлецъ“, кждето куриерътъ могълъ да ги укриве.

Но кръвта, течеша отъ Даме, оставила дия на прѣсния снѣгъ. Тѣ стигнали едвамъ на юго-източния склонъ на върха „Пѣтлецъ“, мѣстността „Валмото“, при бѣлитѣ камъни. Тукъ ги посрѣщнала друга войска, идеша отъ „Безгашево“. Настигнала ги и трета отъ Берово и се завързало сражение. Даме отпратилъ куриера, за да не падне жертва.

Въ тая кървава борба Даме намѣри своята геройска смъртъ.

На 24 декемврий 1906 год. турскитѣ военни власти издали заповѣдъ убититѣ да се вдигнатъ отъ лобното мѣсто и да бждатъ погребани.

Селянитѣ погребали Даме Груевъ, Сандо Китановъ и Георги Карчевъ при Русинската черква въ единъ гробъ предъ южнитѣ врата на черквата.

На последния день на Коледа тримата били изровени отъ властитѣ и фотографирани, за да се увѣрятъ въ истината, че сж споменатитѣ лица. Фотографиралъ ги Гаврилъ Зографа отъ Берово.

На гроба на апостола Даме Груевъ и падналитѣ съ него, Русинската селска революционна организация издигна скромень паметникъ и всѣка година имъ отслужва панахида.

„ТОЙ ЖИВЪ Е ПАКЪ ВЪ ДЪЛАТА СИ
СВЕЩЕНИ...“

Този е духовният ликъ на Даме Груевъ, който цѣлиятъ си животъ почти прекара по гори и планини, по затвори и заточение. Загубата на Даме бѣше тежъкъ ударъ за революционната организация и то въ моментъ, когато той бѣше най-необходимъ. Покойниятъ Хр. Силяновъ, единъ отъ неговитѣ сподвижници, следъ неговата смъртъ пише:

„Само възпитанитѣ отъ него две революционни поколения, водителитѣ и народътъ отъ множество македонски околии, които не веднажъ и дважъ бѣ обходилъ, можеха да преценятъ и да почувствуватъ съ всичката му сила тоя ударъ на съдбата. Затова и никой, освенъ Дѣлчевъ, не бѣ така всеобщо и дълбоко оплакванъ и никой не пожена отъ жититѣ си съратници таково еднородно признание на своето превъзходство. Безъ да е чувовенъ войвода, Груевъ бѣ най-съвършено въплощение на борецъ и народенъ вдъхновителъ. Безъ да се носи като легенда и да гърми съ слава името му, Груевъ бѣ най-популярниятъ и най-влиятелниятъ човѣкъ въ революционното движение. Никой не съчетаваше толкова положителни качества, никой не даде отъ себе си и не направи толкова много за революционизирането на Македония, колкото той“.

Ив. Вазовъ е билъ потресенъ отъ смъртта на Даме. Болката си народниятъ поетъ е излѣлъ въ стихотворение за което завършва:

Но не! Той живъ е пакъ въ дѣлата си свещени,
Не мре духътъ великъ — плътъ тлѣнна само мре —
И Груевиятъ духъ свѣтлѣй, одушевление
Разнася отъ Пиринъ до Бѣлото море.

И неговиятъ зовъ и мисълъ благородна
Ще дигнатъ хиляди герои и борци,
Готови да умратъ зарадъ земята родна,
Да грабнатъ лаврови ил'търнови вѣнци.

Поклонъ на твоя гробъ, заритъ подъ снѣговетъ,
Надъ който буря вий и пѣе вълчи вой,
Изъ който днесъ възкрѣсна и вѣчно ще ни свѣти
Въвъ слава лучезарна геройски образъ твой.

Обрисувайки тъй бѣгло свѣтлиятъ образъ на
Даме Груевъ, не бѣ възможно да не се изтък-
натъ всички по-важни моменти отъ историята на
освободителното дѣло до неговата смъртъ. Не е
ли това най-явно доказателство, че при с. Руси-
ново загина човѣкъ, който въплощаваше въ себе
си историята на революционната организация? Има
ли другъ, който да е преживѣлъ всичко онова,
което тоя истински рѣдѣкъ мжченикъ е прежи-
вѣлъ: намиращъ се подъ вѣчно подозрение отъ
страна на властитѣ, изложенъ на постоянни раз-
пити и обиски, преследванъ, държанъ подъ
строгъ полицейски надзоръ, интерниранъ въ род-
ното му село, чието изгаряне и опустошаване бѣ
му сѣдено да преживѣе два пѣти; затварянъ,
осѣденъ, изпратенъ на заточение въ Подрумъ,
гдето прѣкарва повече отъ две години; следъ
това изложенъ на всички несгоди на четнишкия
животъ, изложенъ на ония тежки морални из-
питни следъ въстанието, той единственъ отъ
най-виднитѣ ржководители на въстанието не дой-
де въ България, а остана между съсипаното и
отчаяно население да страда заедно съ него, да
отрива сълзитѣ му, да го подкрепя и да му вдѣхва

нови надежди и нова вѣра въ неравната борба. Само човѣкъ съ такава вѣра въ освободителното дѣло, съ такава дълбоко чувство за дългъ, съ такава беззаветна любовъ къмъ страдащия народъ — само човѣкъ съ такава велика душа можеше да понесе, да изтърпи всичко онова, което той е преживѣлъ.

Единъ животъ — верига отъ мъжи и свѣрхчовѣшки усилия, единъ животъ — кръстъ, една натура беззаветно преданна и идеално честна, една воля потвърда отъ гранитъ и служеща на единъ свѣтълъ умъ — това е свѣтлиятъ образъ на Даме Груевъ.

Бждещиятъ историкъ ще трѣбва дълго време да се рови и да събира данни отъ дейността на Даме, за да предаде на потомството образа му.

Единъ обикновенъ случай отъ неговия животъ показва красноречиво моралната сила, която излъчваше личността на тоя наистина необикновенъ човѣкъ:

При едно пребиваване въ София следъ първата си обиколка изъ Македония, Груевъ пожелава да се срещне съ покойния д-ръ К. Стоиловъ, тогава министъръ-председателъ.

Д-ръ К. Стоиловъ го приема въ къщи. Когато Груевъ влизалъ въ двора, д-ръ К. Стоиловъ го съглежда отъ прозореца и казва на окръжаващитъ го въ стаята: „Едно хлапе дохажда при менъ“. Какво сж приказвали въ отдѣлна стая, не знаемъ. Но следъ половинъ часъ разговоръ, д-ръ К. Стоиловъ се сбогува съ Груева и, влизайки при другаритъ си, извиква: „Единъ великъ човѣкъ излѣзе отъ къщи“. Видниятъ български държавникъ не бѣ се излъгалъ: цѣлата по-нататъшна дейностъ на Груева потвърди неговитѣ думи.

Даме Груевъ вѣрваше въ своя народъ и го обожаваше. Само за него той живѣе, за него той

работи денонощно, безъ почивка и отдихъ, за него страда, за него всичко жертвува и за него умиръ.

И ако презъ трагичната нощъ, когато Даме прострѣнъ въ окървавения снѣгъ издѣхна съ куршумъ въ гърдитѣ, би могълъ за мигъ да съдържа своята гаснеща мисль, то сигурно тя би го приспала въ вѣчността съ едничкото утешение, че духътъ му ще живѣе въ борбата, а мисълта му ще възтържествува въ победата.

И тая победа дойде. А сѣнкитѣ на всички, които паднаха безъ да я дочакатъ, могатъ да се успокоятъ. Защото тѣхната жертва не бѣ безплодна, а дѣлото имъ ще остане като вѣченъ примѣръ за беззаветна служба на родъ и Родина. Срѣдъ тѣхъ Даме бѣ първиятъ отъ първитѣ, защото най-добре схващаше, какъ се стига свободата на поробения му край.

БЕЛЕЖКИ

При написването на тая характеристика-споменъ за *Даме Груевъ* имахъ предъ видъ:

а. Много мои лични спомени отъ миналото.

б. Всички цифри и данни по Илинденското въстание сж заети изъ „Мемоара на вътрешната македонска организация“ 1904 год.

в. „Епопея на забравенитъ“ — отъ проф. Вл. Алексиевъ — Миладиновъ — в. „Слово“.

г. „Македонска революционна организация“ — илюстрация „Илинденъ“ — год. 4, кн. 4. Т. Станковъ.

д. „Духътъ на Македония“ — Г. Баждаровъ. София, 1923 г.

е. „Героични времена“ — Ст. Аврамовъ. София, 1942 г.

ж. „Илюстрация Илинденъ“ — год. IX, кн. 8. Н. П. Русински.

Дамянъ Груевъ

*Даме Груевъ съ друзаритѣ си отъ окаяното тѣло
на Скопския революционенъ окръгъ*

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговоръ	3
Неизвестниятъ Даме	5
Незавършеното освобождение	7
Магията на Даме Груевъ	9
Историята на единъ животъ	12
Апостолътъ	15
Учительтъ	20
Въ затвора	22
Илинденското въстание	24
Следъ неуспѣха	33
Последниятъ часъ на Даме	38
„Той живъ е пакъ въ дѣлата си свещени...“	41
Бележки	45

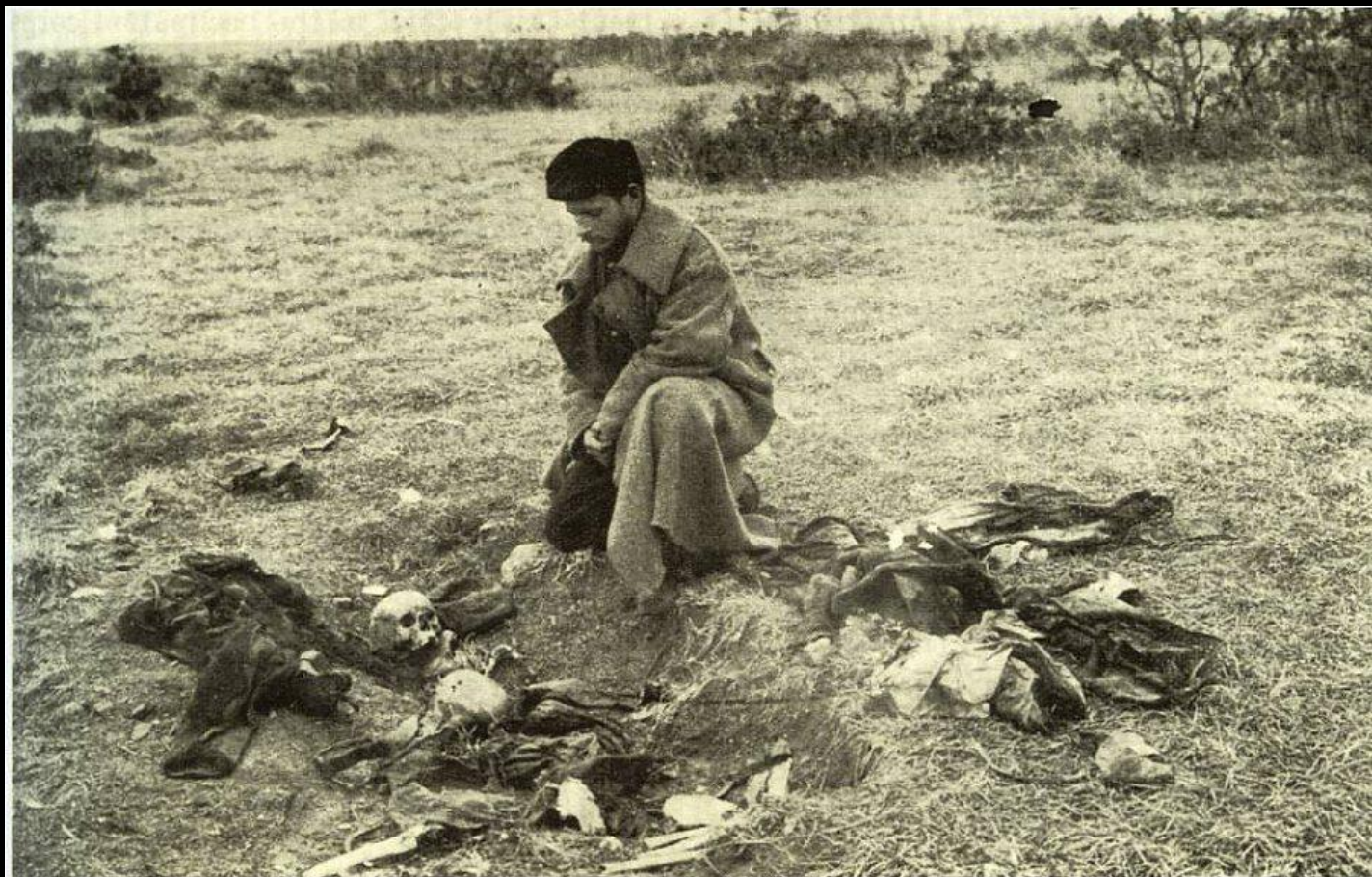
КНИГАТА СВѢТЛИЯТЪ ОБРАЗЪ
НА ДАМЕ ГРУЕВЪ ОТЪ П. М.
СКОПАНОВЪ СЪ ПРЕДГОВОРЪ
ОТЪ ПРОФ. Г. П. ГЕНОВЪ, ИЗДА-
НИЕ НА ХЕМУСЪ, СЕ ОТПЕЧАТА
ВЪ ПЕЧАТНИЦА Р. МЛАДЕНОВЪ
ПРЕЗЪ ЮЛИЙ 1942 ГОДИНА ВЪ
ЧЕТИРИ ХИЛЯДИ ЕКЗЕМПЛЯРА

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres